

ОСНОВНІ РЕСУРСИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні види ресурсів соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування ЗСУ – офіційні та неофіційні, внутрішні та зовнішні, реальні та потенційні і охарактеризовано можливості їх використання соціальним працівником/педагогом.

Ключові слова: сім'я військовослужбовця, життєдіяльність, соціальний супровід, ресурси, соціальний працівник/педагог.

Зміни, які відбуваються протягом останніх двадцяти років в Україні супроводжуються численними політичними, економічними і соціальними проблемами, що відбивається, насамперед, на функціонуванні сім'ї, яка найбільш повно відтворює різноманітні аспекти суспільного життя та чутливо реагує на всі структурні й функціональні перетворення в ньому. Саме тому одним із головних напрямів соціальної політики нашої держави є соціальний захист сім'ї як первинного та основного осередку суспільства. На сьогоднішній день загальновизнаною системою захисту і допомоги сім'ї в межах країни стає організація її соціального супроводу.

Особливою категорією сімей, які потребують фахової допомоги соціальних працівників/педагогів у формі соціального супроводу є сім'ї військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ). В умовах докорінної реорганізації ЗСУ, поряд із загостренням соціальних проблем, з усією силою виділились такі проблеми життєдіяльності сімей військовослужбовців, як: падіння престижу військової служби, погане житлове забезпечення, низький рівень матеріального достатку, труднощі у працевлаштуванні дружин військовослужбовців за фахом, складне професійне визначення офіцерів, які звільняються з лав Збройних Сил, непередбачуваність перспектив соціалізації дітей тощо.

Метою даної статті є виявлення і обґрунтування основних ресурсів соціального супроводу сімей військовослужбовців ЗСУ як однієї з найбільш вразливих категорій населення. Як відомо, соціальний супровід – це вид соціальної роботи, спрямований на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій населення (в тому числі і сімей) з метою

подолання життєвих труднощів, мінімізації негативних наслідків чи повного розв'язання проблем, збереження та підвищення їх соціального статусу [3, с.8]. На основі аналізу численних праць вітчизняних науковців О. Безпалько, І. Зверевої, А. Капської, І. Пешої та ін. приходимо до висновку, що ресурсне забезпечення соціального супроводу являє собою сукупність засобів і можливостей, які соціальний працівник/педагог може використати з метою виконання окреслених завдань чи покращення результативності професійної діяльності.

Особливості життєдіяльності сімей військовослужбовців Збройних Сил України (надалі – ЗСУ) та багатоаспектність притаманних цим сім'ям проблем зумовили потребу у різноманітному та потужному ресурсному забезпеченні соціальної та педагогічної роботи з ними. Адже саме від наявності адекватного потребам ресурсного забезпечення, реальних можливостей його використання залежить ефективність виконання тих завдань, що постають перед соціальним працівником/педагогом у ході соціального супроводу означеної категорії сімей.

Для класифікації ресурсів соціального супроводу сімей військовослужбовців ЗСУ скористаємося переліком ресурсів соціального супроводу, визначеним чинним законодавством та найбільш повною, на наш погляд, класифікацією ресурсів соціальної/соціально-педагогічної роботи, запропонованою О. Безпалько [1, с. 75]. Виходячи із означених класифікацій, усі ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців ЗСУ поділяємо на: офіційні та неофіційні; внутрішні та зовнішні; реальні та потенційні (табл. 1).

До офіційних ресурсів соціального супроводу відносимо засоби, використання яких передбачене чинним законодавством та нормативно-правовими документами. Серед них виділяємо: соціальні служби, навчально-виховні заклади, державні установи і організації, діяльність яких спрямована на виконання соціальних/соціально-педагогічних функцій, а також їх працівників, устаткування і обладнання, документацію та технології, якими володіють спеціалісти.

Не викликає сумніву той факт, що відповідальність за покращення життєдіяльності сімей військовослужбовців ЗСУ покладено, перш за все, на державу, яка повинна здійснювати послідовну та цілеспрямовану соціальну політику щодо військовослужбовців і членів їхніх сімей. Важливу роль у подоланні сім'єю військовослужбовця ЗС складних життєвих обставин та налагодженні їх позитивно спрямованої життєдіяльності відіграють, насамперед, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – ЦСССДМ).

Таблиця 1

**Ресурсне забезпечення соціально-педагогічної роботи з сім'ями
військовослужбовців Збройних Сил України**

№ п/п	Вид ресурсів	Перелік ресурсів
1.	<i>Офіційні</i>	Соціальні служби, навчально-виховні заклади, державні установи і організації, діяльність яких спрямована на виконання соціально-педагогічних функцій, фахівці, устаткування і обладнання, документація та технології, якими володіють спеціалісти
2.	<i>Неофіційні</i>	Державні, громадські, релігійні організації, волонтери та благодійники
3.	<i>Внутрішні</i>	Особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, інтереси, мотиви, потреби і цінності); особливості пізнавальних процесів (мислення, мови, пам'яті, сприймання, уваги і уяви); особливості прояву емоційно-вольових станів індивіда; освітній рівень; професійні та соціальні уміння і навички
4.	<i>Зовнішні</i>	Інституційні (соціальні інститути, соціальні служби, громадські і релігійні організації тощо), інформаційні (законодавча і нормативно-правова база, документи, спеціальнаСписок використаних джерел, матеріали у ЗМІ, Інтернеті, усна інформація), людські (спеціалісти – фахівці-практики і науковці, волонтери), матеріальні (транспорт, фінанси, приміщення, обладнання, одяг, продукти харчування, ліки)
5.	<i>Реальні</i>	Виховні відділи військового підрозділу, соціальні інститути, соціальні служби, навчально-виховні заклади
6.	<i>Потенційні</i>	Керівництво частини, в якій служить військовослужбовець ЗС, громадські та релігійні організації, волонтери та благодійники

Аналізуючи документацію ЦСССДМ щодо здійснення роботи з сім'ями у цілому та сім'ями військовослужбовців у тому числі, ми виявили такі основні напрямки, які реалізуються на практиці: соціальний супровід сім'ї; соціальна підтримка сім'ї; соціальне інспектування неблагополучної сім'ї; інформаційні і консультативні соціально-педагогічні послуги сім'ям; соціальна реклама здорового сімейного способу життя; організація сімейного дозвілля, спілкування,

відпочинку; оздоровлення дітей з неблагополучних сімей та дітей з девіантною поведінкою; вивчення проблем і потреб різних типів сімей військовослужбовців ЗСУ.

Діяльність соціального працівника/педагога в межах соціального супроводу сім'ї військовослужбовця спрямовується на: розвиток сім'ї шляхом створення умов у мікро- і макросередовищі для задоволення її духовних і культурних потреб, а також соціального виховання батьків і дітей; допомогу у подоланні складних життєвих обставин шляхом виявлення і використання ресурсів сім'ї, особистості, суспільства та формування у членів сім'ї військовослужбовця соціальної компетентності; корекцію соціальних відносин та процесів розвитку і становлення особистості, сім'ї шляхом формування нової ідеології у суспільстві, законотворчої діяльності, виховання та розвитку сім'ї тощо [2, с. 15].

Актуальними завданнями для соціальних педагогів у їх роботі із сім'ями військовослужбовців ЗСУ є: поглиблене вивчення і діагностика цих сімей у зв'язку із зростаючою динамікою змін у суспільних відносинах, посиленням впливу інституту сім'ї, сімейних цінностей на виконання військовослужбовцями професійних обов'язків; гармонізація взаємовідносин і спілкування в сім'ях військовослужбовців в умовах реформування ЗСУ тощо.

До посадових обов'язків соціального педагога у його роботі з сім'ями військовослужбовців ЗС відноситься:

- виявлення сімей, які потребують соціального захисту, опіки та допомоги; встановлення причин проблем і конфліктів, що виникають у сім'ях;
- сприяння розв'язанню цих конфліктів і спільній діяльності різних громадських та державних організацій і установ щодо надання сім'ям необхідної допомоги;
- допомога в сімейному вихованні;
- психолого-педагогічні та соціально-педагогічні консультації, виховна робота;
- участь у створенні центрів соціальної допомоги сім'ї [6, с. 49].

Друга важлива група ресурсів – це неофіційні ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців ЗСУ, до яких можна віднести державні, громадські, релігійні організації, їх працівників та прихильників, які виконують волонтерську та добродійну діяльність, спрямовану на подолання назрілих соціальних проблем. Вивчення досвіду роботи дає можливість стверджувати, що важливу роль у організації соціального супроводу сімей у цілому та сімей військовослужбовців ЗС зокрема відіграють неурядові організації [3, с. 106]. Проведене дослідження дозволяє нам стверджувати, що

найбільш активними у цьому напрямку роботи на загальнонаціональному рівні є організації щодо: попередження торгівлі людьми, жорстокості, насильства в сім'ї (Міжнародний жіночий правозахисний центр "Ла Страда-Україна"); формування гендерної рівності, гендерної ідентифікації в дитячому і молодіжному середовищі (Школа Рівних Можливостей, Гайди України, Центр "Волонтер"); профілактики насильства в сім'ї, у тому числі щодо дітей (Міжнародний гуманітарний центр "Розрада"); підготовки молоді до сімейного життя (Гайди України, Асоціація планування сім'ї); підтримки і допомоги дітям з обмеженими можливостями, членам їх сімей ("Джерело", "Школа – життя", "Церебрал"); соціальної роботи з неблагополучними сім'ями (Нідерландський благодійний фонд "Софія" спільно з ЦСССДМ, "Every child", "Надія і житло для дітей") тощо [4, с. 214].

Протягом останнього десятиріччя важливою у процесі попередження чи подолання гострих проблем сімей військовослужбовців ЗС розгортається активна і продуктивна співпраця соціального працівника/педагога і Церкви. Релігійний вплив на військовослужбовця ЗСУ і членів його сім'ї може відбуватися завдяки використанню різних форм роботи, більшість із яких аналогічні за зовнішніми ознаками до форм соціального виховання (семінари, лекції, консультації, святкові міроприємства, екскурсії тощо). Ефективними на сьогоднішній день видами соціальної та соціально-педагогічної діяльності Церкви з сім'єю військовослужбовця ЗС є: освітня (інформування, допомога у навчанні та вихованні), виховна (формування у батьків педагогічної культури), психологічна (підтримка, корекція та реабілітація) та посередницька (організація, координація, інформування) робота [6, с. 157].

Найважливішу роль, з точки зору соціально-педагогічної науки і практики, у забезпеченні ефективності соціального супроводу виконують як внутрішні (особистісні) ресурси учасників означеного процесу, до яких відносяться такі психологічні характеристики індивіда: особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, а також інтереси, мотиви, потреби і цінності); особливості пізнавальних процесів (мислення, мови, пам'яті, сприймання, уваги і уяви); особливості прояву емоційно-вольових станів індивіда; освітній рівень; професійні та соціальні уміння і навички, так і власний потенціал сім'ї військовослужбовця у цілому [4, с. 167].

Виходячи із мети і завдань соціального супроводу сім'ї і опираючись на висновки науковців А. Капської, І. Пешої вважаємо, що під власним потенціалом сім'ї слід розуміти сукупність наявних

соціальних, психолого-педагогічних, етичних, економічних та інших значущих джерел і можливостей у досягненні певної сімейної мети, що існують, як правило, у прихованому вигляді і здатні проявитися у разі необхідності [2, с. 89].

Окрім цього, у ході дослідження нами виявлено статичний і динамічний компоненти власного потенціалу сім'ї. Статичний компонент власного потенціалу сім'ї проявляється в її потенційних можливостях (виховних, педагогічних, психологічних, етичних, психофізіологічних і інших), які відображають рівень готовності сім'ї та її здатність до самостійного налагодження позитивно спрямованої життєдіяльності. Що стосується динамічного компоненту власного потенціалу сім'ї, то він відображає такі стани сім'ї, як, наприклад, "психологічний клімат сім'ї", емоційні переживання і ставлення членів сім'ї як один до одного, так і до інших людей чи явищ. Динамічний компонент включає також здатність сім'ї протистояти ситуативним впливам соціального середовища, бажання і можливості членів сім'ї взаємопідтримки і взаємодії.

Результати проведеного нами експериментального дослідження дозволяють стверджувати, що власний потенціал сім'ї військовослужбовця ЗС ґрунтується на сімейних цінностях, поточних і перспективних сімейних цілях, знаннях і уміннях членів сім'ї, їх соціальних ролях, здатності протидіяти дестабілізуючому впливу зовнішніх або внутрісімейних чинників тощо.

Що стосується зовнішніх ресурсів соціального супроводу сімей військовослужбовців, то вони сприяють розв'язанню індивідуальних і суспільних проблем, які може використати як суб'єкт, так і об'єкт соціального супроводу і включають: інституційні (соціальні інститути, соціальні служби, громадські і релігійні організації), інформаційні (законодавча і нормативно-правова база, документи, спеціальна література, матеріали у ЗМІ, Інтернеті, усна інформація), людські (спеціалісти – фахівці-практики і науковці, волонтери) і матеріальні (фінанси, приміщення, обладнання, транспорт, одяг, ліки, продукти харчування) ресурси [5, с. 82].

У якості потужного зовнішнього ресурсу, найбільш стабільною і визнаною у військових підрозділах ЗСУ організацією, покликаною здійснювати у тому числі й соціальний супровід сімей виступає Рада сімей військовослужбовців військового підрозділу (частини). У межах встановлених нормативними документами функцій, Рада сімей військовослужбовців має право: проводити моніторинг проблем сімей військовослужбовців, соціально-побутових умов дошкільних та загальноосвітніх закладів і надавати відповідні рекомендації або пропозиції командирам військових частин; брати участь у плануванні

та проведенні дозвіллевих заходів і спияти поширенню різних форм сімейного виховання; одержувати в установленому порядку від командування військової частини, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та громадських організацій інформаційні та аналітичні матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань; висувати свої представників для участі у роботі житлових комісій військових частин, гарнізонів, розподілі путівок до санаторіїв, дитячих оздоровчих таборів; розглядати звернення військовослужбовців та членів їх сімей тощо [6, с.154].

Вважаємо за доцільне також детальніше зупинитися на таких зовнішніх ресурсах соціального супроводу як інформаційні ресурси, а саме – на його нормативно-правовому забезпеченні, оскільки захист та підтримка сім'ї як своєрідної моделі суспільства на конкретному історичному етапі його розвитку є одним із головних напрямів соціальної політики нашої держави.

Аналіз низки законодавчих та нормативно-правових документів (Конституції України, Цивільного та Сімейного кодексів України, Законів України "Про соціальні послуги", "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми", "Про Збройні Сили України", "Про реформування Збройних Сил України", "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей" та ін.) дозволяє стверджувати, що усі вони передбачають заходи щодо основних напрямів (соціального захисту, соціальної допомоги, соціального забезпечення, надання соціальних послуг) соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців ЗСУ і регламентують соціальну та соціально-педагогічну роботи, спрямовані на забезпечення їх нормальної життєдіяльності, створення належних умов для повноцінного і самодостатнього функціонування сім'ї та виховання дітей, формування культури сімейних стосунків; забезпечення стійкості сім'ї до сприйняття і подолання важких життєвих ситуацій.

Проте чинне законодавство щодо військової служби, статусу військовослужбовців ЗС, їх соціального захисту та соціально-побутового обслуговування значною мірою уже є застарілим і не гарантує можливості реального захисту прав і свобод військовослужбовців ЗС та членів їх сімей, а у зв'язку з чисельними економічними проблемами у державі, дія більшості положень цих документів навіть призупинена а заходи, заплановані у них, не виконуються зовсім.

Виходячи із багаторічного досвіду взаємодії з сім'ями військовослужбовців ЗСУ, теоретичного аналізу досліджень з

означеної проблеми та офіційної статистики, ми дійшли висновку, що для вдосконалення правового поля соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування ЗСУ необхідно внести зміни до законодавчої і нормативно-правової бази. Зокрема це стосується питань: бюджету, зокрема повернення пільг для військовослужбовців ЗС та членів їх сімей, а також оплати праці; кредитування житлового будівництва; надання кредитів для здобуття освіти; соціального захисту сімей військовослужбовців ЗС з дітьми; можливості працевлаштування жінок військовослужбовців, а також для жінок, які мають дітей – обирати зручний для них графік роботи; організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців ЗСУ на фаховій основі.

Реальними є ті ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців ЗСУ, які щоденно застосовуються у ході розв'язання соціальних чи соціально-педагогічних проблем (органи соціального захисту, відділи виховної та соціально-психологічної роботи військового підрозділу та їх фахівці), а потенційними ресурсами соціального супроводу є такі, що володіють необхідним потенціалом і можуть бути використані у майбутньому (керівництво частини, в якій служить військовослужбовець ЗС, громадські та релігійні організації тощо) [1, с. 75].

Таким чином, приходимо до *висновку*, що ресурсне забезпечення у своїй сукупності відіграє важливу роль у соціальному супроводі сімей військовослужбовців ЗСУ і представляє собою низку ефективних засобів і механізмів, які соціальний працівник/педагог може використовувати з метою виконання конкретних завдань щодо розв'язання проблем в означених сім'ях, а також задля покращення результативності власної професійної діяльності. При цьому соціальний працівник/педагог повинен враховувати особливості різних видів ресурсів соціального супроводу сімей військовослужбовців ЗСУ та реальні можливості їх використання.

Без сумніву, різноманітність ресурсів соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування ЗСУ сприяє підвищенню його ефективності, мобільності в діяльності, комплексному впливу на об'єкти соціальної/соціально-педагогічної роботи.

Список використаних джерел:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 75.

2. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. Й. Капська, І. В. Пеша – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
3. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336с.
4. Соціальна педагогіка: Підручник. 5-те вид. виправ. та доп. / [За ред. проф. А. Й. Капської]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
5. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: [методичний посібник] / І. Д. Зверєва та ін. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
6. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: [навчально-методичний посібник] / Капська А. Й., Олексюк Н. С., Калаур С. М., Фалинська З. З. – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с.

In the article are analysed the basic types of resources of social accompaniment of families of servicemen – official and unofficial, internal and external, real and potential and possibilities of their use are described by a social worker/teacher.

Keywords: families of serviceman, vital functions, social accompaniment, resources, social worker/teacher.

Отримано 25.2.2012

УДК 364.62-055.52-056.26

*О.М. Опалюк
Т.Л. Опалюк*

СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМЕЙ, ЩО МАЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

В даній статті описується особливості соціально – психологічного супровід сімей, що мають дітей з особливими потребами.

Ключові слова: соціальні послуги , сім'ї соціального ризику , інвалід, діти з особливими потребами, хвора дитина, соціальна адаптація, соціальний педагог.